Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

SOVET DAVRIDAGI QATAG‘ON SIYOSATINING O‘ZBEKISTON JAMIYATINING IJTIMOIY VA MA’NAVIY HAYOTIGA TA’SIRI

Madinabonu Dilshodbek qizi Qo’ziboyeva*
Andijon davlat universiteti Huquq-Iqtisod fakulteti Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo’nalishi 2- bosqich talabasi
✉ madina.qoziboyeva@icloud.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sovet davrida O‘zbekistonda amalga oshirilgan qatag‘on siyosati va uning jamiyatning ijtimoiy hamda ma’naviy hayotiga ta’siri yoritilgan. Qatag‘on siyosati natijasida ko‘plab davlat arboblari, ziyolilar, olimlar, yozuvchi va shoirlar, din vakillari hamda oddiy fuqarolar turli ayblovlar bilan ta’qib qilingan. Ayniqsa, 1937–1938-yillardagi ommaviy qatag‘onlar xalq hayotida chuqur iz qoldirgan. Maqolada qatag‘on siyosatining jamiyatdagi qo‘rquv muhitiga, oilalar hayotiga, milliy ziyolilar faoliyatiga, ta’lim, adabiyot, madaniyat va diniy hayotga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, mustaqillikdan keyin qatag‘on qurbonlarining nomlarini tiklash, ularning merosini o‘rganish va tarixiy xotirani qayta tiklash bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar

qatag‘on, siyosiy repressiya, Sovet hokimiyati, O‘zbekiston, ziyolilar, milliy ong, ma’naviyat, tarixiy xotira, adabiyot, madaniyat.

DOI: 10.5281/zenodo.23279709

KIRISH

XX asr O‘zbekiston tarixida Sovet davri alohida o‘rin tutadi. Bu davrda mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotida katta o‘zgarishlar yuz berdi. Bir tomondan, sanoat, ta’lim va davlat boshqaruvi tizimida yangi jarayonlar paydo bo‘lgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, siyosiy nazorat va qatag‘on siyosati kuchaydi. Ayniqsa, mustaqil fikrlaydigan, milliy manfaatlarni himoya qiladigan va jamiyat taraqqiyoti haqida o‘z qarashlariga ega bo‘lgan insonlar davlat tomonidan ta’qib qilindi.[1] Qatag‘on siyosati Sovet hokimiyatining faqat siyosiy raqiblariga qarshi olib borgan kurashi emas edi. Uning ta’siri jamiyatning turli qatlamlariga yetib bordi. Davlat arboblari, ziyolilar, yozuvchilar, shoirlar, olimlar, o‘qituvchilar, din vakillari va boshqa ko‘plab fuqarolar turli siyosiy ayblovlarga duch kelgan.[2] 1937–1938-yillar O‘zbekiston tarixidagi eng og‘ir qatag‘on davrlaridan biri bo‘ldi. Bu davrda ko‘plab insonlar “xalq dushmani”, “millatchi”, “aksilinqilobchi” kabi ayblovlar bilan hibsga olingan. Ayrimlari uzoq muddatga qamoq yoki surgunga yuborilgan, ayrimlari esa og‘ir jazolarga duchor bo‘lgan.[3] Qatag‘on siyosati xalqning kundalik hayotiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Odamlar o‘z fikrini erkin bildirishdan qo‘rqadigan bo‘lgan. Biror kishining siyosiy qarashi yoki davlat siyosatiga munosabati uning keyingi taqdiriga ta’sir qilishi mumkin edi. Shu sababli jamiyatda ehtiyotkorlik va qo‘rquv kuchaygan. Mavzuning dolzarbligi shundaki, qatag‘on siyosatining oqibatlari faqat o‘sha davr bilan cheklanib qolmagan. Uning ta’siri keyingi avlodlarning tarixiy xotirasi, milliy o‘zligi, madaniy merosi va ma’naviy qarashlarida ham namoyon bo‘lgan. Bugungi kunda qatag‘on qurbonlari tarixini o‘rganish orqali o‘tmishda sodir bo‘lgan voqealarga xolis baho berish, tarixiy haqiqatni tiklash va yosh avlodni tarixdan saboq olishga o‘rgatish mumkin.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot uchun O‘zbekistonda Sovet davridagi qatag‘on siyosatiga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlar, tarixiy materiallar va muzey ma’lumotlari asos qilib olindi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Sovet davridagi

qatag‘on siyosatining O‘zbekiston jamiyatiga qanday ta’sir ko‘rsatganini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot davomida quyidagi masalalarga e’tibor qaratildi:

- qatag‘on siyosatining asosiy sabablari;
- 1937–1938-yillardagi ommaviy qatag‘onlar;
- qatag‘onning oddiy fuqarolar va oilalar hayotiga ta’siri;
- ziyolilar va ijodkorlarning ta’qib qilinishi;
- ta’lim va madaniyatga yetkazilgan zarar;
- diniy va ma’naviy hayotdagi o‘zgarishlar;
- qatag‘on siyosatining tarixiy xotiraga ta’siri;
- mustaqillikdan keyingi reabilitatsiya jarayonlari.

Tadqiqotda qatag‘on hodisasi faqat siyosiy jarayon sifatida emas, balki uning jamiyatning ijtimoiy va ma’naviy hayotiga ta’siri bilan birgalikda o‘rganildi.

Natijalar. Sovet hokimiyati O‘zbekistonda o‘z siyosiy tizimini mustahkamlash jarayonida jamiyat ustidan nazoratni kuchaytirdi. Siyosiy hokimiyatga mos kelmaydigan qarashlar shubha ostiga olindi. Ayniqsa, milliy mustaqillik, milliy qadriyatlar va mahalliy manfaatlar haqida fikr bildirgan kishilarga nisbatan bosim kuchaydi.[1] 1920–1930-yillarda turli “siyosiy ishlar” orqali ko‘plab insonlar ta’qib qilindi. Ularning ayrimlari davlatga qarshi faoliyat yuritganlikda ayblandi. Bunday ayblovlar ko‘pincha insonning haqiqiy faoliyatidan ko‘ra uning siyosiy qarashlari bilan bog‘liq bo‘lgan.[2] 1937-yilga kelib qatag‘on siyosati yanada kuchaydi. Ommaviy hibsga olishlar va siyosiy jazolar kengaydi. Natijada jamiyatda katta qo‘rquv muhiti paydo bo‘ldi.

Qatag‘on siyosatining asosiy oqibatlaridan biri jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga ta’sir qilishi bo‘ldi. Insonlar o‘z fikrini ochiq aytishga ehtiyot bo‘la boshladilar. Siyosiy mavzularda erkin fikr bildirish xavfli hisoblangan.[3] Bunday sharoitda odamlar bir-biriga nisbatan ham ehtiyotkor munosabatda bo‘lishga majbur bo‘lgan. Davlat siyosatiga qarshi fikr bildirgan yoki shunday fikrda gumon qilingan shaxs ta’qib qilinishi mumkin edi. Qatag‘onning ta’siri qamoqqa olingan shaxsning o‘zi bilan cheklanmagan. Uning oilasi ham turli muammolarga duch kelgan. Ayrim hollarda qatag‘on qilingan insonlarning mol-mulki musodara qilingan, oila a’zolari esa ijtimoiy bosim ostida qolgan.[4] Shuning uchun qatag‘on siyosatini bir insonning shaxsiy fojiasi sifatida emas, balki butun oilaga va jamiyatga ta’sir qilgan jarayon sifatida baholash mumkin.

Qatag‘on siyosatidan eng katta zarar ko‘rgan qatlamlardan biri ziyolilar edi. Ziyolilar jamiyatning ilmiy, ma’rifiy va madaniy rivojida muhim rol o‘ynagan. Ularning ko‘pchiligi xalqni savodli qilish, milliy madaniyatni rivojlantirish va zamonaviy ta’limni yo‘lga qo‘yishga harakat qilgan. Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat kabi mashhur ijodkorlarning qatag‘on qilinishi o‘zbek adabiyoti tarixida katta yo‘qotish bo‘ldi.[5] Ularning asarlarida xalqning hayoti, milliy o‘zligi, ma’rifat va taraqqiyot masalalari aks etgan. Ularning yo‘q qilinishi natijasida adabiy va ilmiy muhitga katta zarar yetgan. Ziyolilarni ta’qib qilish orqali jamiyatning mustaqil fikrlash imkoniyatlari ham cheklangan. Chunki ziyolilar nafaqat adabiyot yoki fan bilan shug‘ullangan, balki jamiyatdagi muammolar haqida fikr bildirgan va xalqni ma’rifatga chaqirgan.

Qatag‘on siyosati ta’lim sohasiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatdi. O‘qituvchi, olim va ma’rifatparvarlarning ta’qib qilinishi ta’lim tizimidagi ilmiy va ijodiy muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, milliy tarix, til, adabiyot va madaniyat masalalarini o‘rganishda siyosiy cheklovlar mavjud bo‘lgan. Ayrim tarixiy shaxslar va voqealarga xolis baho berish imkoniyati cheklangan. Buning natijasida yosh avlodga tarixning ayrim jihatlari to‘liq yetkazilmagan. Bu esa tarixiy xotiraning zaiflashishiga sabab bo‘lgan.

Qatag‘on siyosati o‘zbek madaniyati va adabiyotiga ham katta zarar yetkazdi. Yozuvchi va shoirlarning ta’qib qilinishi ijodiy muhitni zaiflashtirdi. Qatag‘on qilingan ijodkorlarning asarlari uzoq vaqt davomida keng targ‘ib qilinmadi. Ayrim asarlar taqiqlangan yoki ularni o‘rganish cheklangan. Bu holat natijasida xalq o‘zining ko‘plab madaniy va adabiy merosidan vaqtincha uzoqlashdi. Mustaqillikdan keyin esa bu asarlar qayta nashr qilinib, ijodkorlarning hayoti va faoliyati keng o‘rganila boshlandi.[6]

Sovet davrida diniy hayot ham kuchli nazorat ostida bo‘lgan. Diniy bilim berish, diniy ta’lim olish va diniy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatlari cheklangan. Diniy ulamolar va ruhoniylarning ayrimlari ta’qib qilingan. Natijada diniy bilimlarni avloddan-avlodga yetkazish jarayoni qiyinlashgan.[7] Bu jarayon xalqning

ma’naviy hayotiga ham ta’sir qilgan. Chunki din nafaqat ibodat, balki axloq, tarbiya, sabr, halollik va insoniylik kabi qadriyatlar bilan ham bog‘liq edi.

Qatag‘on siyosati milliy ongga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatgan. O‘z tarixini, buyuk ajdodlarini va milliy qadriyatlarini chuqur o‘rganish imkoniyatlarining cheklanishi xalqning tarixiy xotirasida uzilishlar paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan. Ayrim tarixiy shaxslar haqida noto‘g‘ri yoki bir tomonlama ma’lumotlar berilgan. Qatag‘on qilingan ziyolilarning nomlari uzoq vaqt davomida ochiq tilga olinmagan. Mustaqillikdan keyin esa bu holat o‘zgara boshladi. Qatag‘on qurbonlarining nomlari tiklandi, ularning asarlari qayta nashr etildi va hayoti ilmiy jihatdan o‘rganila boshlandi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sovet davridagi qatag‘on siyosati O‘zbekiston jamiyatining turli sohalariga bir-biri bilan bog‘liq holda ta’sir ko‘rsatgan. Avvalo, qatag‘on siyosati jamiyatda qo‘rquv muhitini yuzaga keltirgan. Odamlar o‘z fikrini ochiq aytishdan ehtiyot bo‘lgan. Bu esa jamiyatdagi erkin fikrlash va tashabbusning rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan. Ikkinchidan, ziyolilarning qatag‘on qilinishi jamiyatning ilmiy va madaniy rivojiga zarar yetkazgan. Chunki ziyolilar jamiyatning ma’rifiy rivojida asosiy kuchlardan biri hisoblanadi. Uchinchidan, qatag‘on oilalar hayotiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Bir insonning ta’qib qilinishi uning oila a’zolari uchun ham ijtimoiy va moddiy muammolarni keltirib chiqargan. To‘rtinchidan, qatag‘on siyosati ma’naviy hayotga ta’sir qilgan. Diniy va milliy qadriyatlarning cheklanishi natijasida ayrim an’analar avloddan-avlodga yetkazilishida qiyinchiliklar yuzaga kelgan. Beshinchidan, qatag‘on tarixiy xotiraga ta’sir ko‘rsatgan. Ayrim shaxslarning nomi va merosi uzoq vaqt davomida jamiyatdan yashirilgan. Mustaqillikdan keyingi davrda esa bu tarixni qayta o‘rganish uchun imkoniyat yaratildi. Qatag‘on qurbonlarining nomlarini tiklash, ularning merosini o‘rganish va yosh avlodga yetkazish bo‘yicha ishlar amalga oshirildi. 31-avgustning Qatag‘on qurbonlarini yod etish kuni sifatida belgilanishi tarixiy xotirani tiklash borasidagi muhim qadamlardan biridir.[8] Toshkent shahridagi “Shahidlar xotirasi” majmuasi va Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi ham bu borada muhim ahamiyatga ega. Muzeyda qatag‘on davriga oid hujjatlar, fotosuratlar va boshqa tarixiy materiallar saqlanadi.[9] Bugungi kunda qatag‘on tarixini o‘rganish yoshlar uchun ham muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Chunki o‘tmishdagi xatolarni bilish kelajakda bunday holatlarning takrorlanishiga yo‘l qo‘ymaslikka yordam beradi.

Xulosa. Sovet davridagi qatag‘on siyosati O‘zbekiston tarixidagi eng og‘ir va murakkab jarayonlardan biridir. Uning oqibatlari jamiyatning siyosiy hayoti bilan birga ijtimoiy va ma’naviy hayotida ham uzoq vaqt davomida sezilib turgan. Qatag‘on siyosati natijasida ko‘plab ziyolilar, davlat arboblari, yozuvchi va shoirlar, olimlar hamda diniy ulamolar ta’qib qilingan. Bu esa xalqning ilmiy, madaniy va ma’naviy rivojiga zarar yetkazgan. Qatag‘onlarning yana bir muhim oqibati oilalar hayotiga ta’sir qilganidir. Qatag‘on qilingan insonlarning oila a’zolari ham turli qiyinchiliklarga duch kelgan. Natijada qatag‘onning ta’siri bir avlod bilan cheklanmay, keyingi avlodlar xotirasida ham saqlanib qolgan. Shuningdek, qatag‘on siyosati milliy tarix va madaniy merosni o‘rganish jarayoniga ham salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Ayrim tarixiy shaxslar va ularning asarlari uzoq vaqt davomida keng o‘rganilmagan. Mustaqillikdan keyin qatag‘on qurbonlari nomini tiklash va tarixiy adolatni qaror toptirishga katta e’tibor berildi. Ularning hayoti va ijodiy merosi qayta o‘rganila boshlandi. Shu sababli qatag‘on qurbonlari tarixini o‘rganish nafaqat tarixiy bilim uchun, balki yosh avlodni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat va tarixiy xotira ruhida tarbiyalash uchun ham muhimdir. O‘tmishdagi fojialarni unutmaslik kelajakda bunday voqealarning takrorlanishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun muhim saboq bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shamsutdinov R. Qatag‘on qurbonlari. – Toshkent: Sharq, 2007.
2. Shamsutdinov R. O‘zbekistonda sovetlarning qatag‘on siyosati va uning oqibatlari. – Toshkent: Sharq, 2012.
3. Shamsutdinov R., Rasulov B. O‘zbekistonda sovet qatag‘on siyosati va uning oqibatlari. – Toshkent: Sharq, 2012.
4. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 1999.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat

muzeyi materiallari. – Toshkent. O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali. 31-avgust – Qatag‘on qurbonlari kuni. – 2026

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qatag‘on qurbonlarini yod etish kunini belgilash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2001-yil 1-may, PF-2837-son //https://lex.uz/docs/-177255

7. Samarqand davlat universiteti. Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi materiallari. – Samarqand.